

JOHANNA OKSALA

Foucault, fenomenologin och filosofins uppgift

Vanligen framställs Foucault i motsatsställning till fenomenologin – både till dess bas i Husserls tänkande och till dess existentialistiska omtolkningar. Enligt en allmän tolkning motsatte sig Foucault Husserls transcendentalism och riktade in sig på att studera konkreta historiska fakta. Foucault förknippas inte med Husserl och hans transcendentala subjektivitetsfilosofi, utan snarare med sådana tänkare som Cavaillés, Bachelard och Canguilhem och det företräde de gav åt begrepp, system och strukturer (se t ex Gutting 1989:9–12; Canguilhem 1994:88–89; Watson 1994:263).

Mitt syfte är att ifrågasätta denna allmänna uppfattning om Foucaults förhållande till fenomenologin. Jag hävdar inte att Foucault skulle vara en fenomenolog i Husserls bemärkelse. Däremot kommer jag att argumentera för att det finns intressanta förbindelser mellan det foucaultska tänkandet och fenomenologin, och att den vanliga polariseringen inte gör rättvisa åt dessa förbindelser.

Detta synsätt kan förefalla svårt att försvara, med tanke på att Foucault i olika texter och intervjuer uttryckligen tog avstånd från fenomenologiska och existentialistiska tänkesätt (t ex Foucault 1966 och 1972). I synnerhet i *Les mots et les choses* (1966) kritiserade Foucault den existentialistiska fenomenologin för naiv humanism och för cirkelbevis. Andra centrala problem, som Foucaults fenomenologikritik pekar på, är grundvalsfrågan, subjektivitetens roll och förståendet av filosofins historia.

Jag kommer ändå inte här att utlägga eller utvärdera Foucaults fenomenologikritik. Snarare skall jag försöka visa att trots dessa välkända skillnader mellan Foucault och fenomenologin, föreligger också viktiga, underliggande former av släktskap. Jag vill synliggöra denna gemensamma mark och dessutom hävda att detta kan öppna Foucaults tänkande på ett nytt sätt.

Min framställning bygger på två grundläggande teser om fenomenologin som jag inte här kommer att argumentera för – jag har gjort detta på annat håll (Oksala 1998) – utan helt enkelt antar som utgångspunkter. För det första: fenomenologin är en transcendental frågeställning som undersöker grundvalsfrågor: den ställer fundamentala frågor om hur någonting får betydelse eller mening. För det andra: fenomenologin ser filosofins uppgift framför allt som en *kritisk praktik*. Husserl uttalar detta explicit i olika sammanhang. Han skriver till exempel att filosofen är en *ständig nybörjare* (ewiger Anfänger) som om och om igen måste återvända från reflektionens klara, distinkta fokus till dess obemärkta horisonter (se även Fink 1933:229–383; Merleau-Ponty 1945, 1960; Lenkowski 1978; Himanka 1999; Heinämaa 1999).

Målet för denna artikel är att relatera Foucaults tänkande till dessa två fundament. Den består följaktligen av två delar. Först presenterar jag Foucaults genealogiska studier kring makt och subjektivitet som konstitutionsanalyser. I den andra delen fokuserar jag på Foucaults senare tänkande kring subjektivitet och etik och visar hur detta återspeglar idén om filosofin som kritisk praktik. Jag hävdar alltså att Foucault inte fullständigt avfärdar fenomenologin, utan snarare kan anses kritiskt utveckla den. Detta kritiska förhållningssätt är i sig en del av den fenomenologiska rörelsen inom filosofin – en del av fenomenologins uppfattning om själva filosofin.

1. Makt, konstitution och intentionalitet

I den anglo-amerikanska världen har Foucaults tänkande påverkat samhällsvetenskaperna i kanske ännu större utsträckning än själva filosofin. Hans *makt*-begrepp har tagits upp inom en rad olika discipliner, det är ett av hans mest kända men också omstridda tankeverktyg. Det har förorsakat en mängd diskussioner och motstridiga tolkningar, men också uppenbara vantolkningar. Till de senare hör att Foucault ofta utan vidare lästs som en social konstruktivist.

Foucault framhåller att subjektivitetens och kunskapens konstitution bara kan studeras i samband med etablerade kulturella praktiker som regleras genom maktrelationer. Maktrelationer har därmed en grundläggande roll, men denna grundval får inte uppfattas som en ensidig, orsaksmässig determinism (jfr Cousins & Hussain 1984:252–3). Snarare liknar den *transcendental konstitution*.

Foucaults maktgenealogier beskriver inte enbart hur olika former av

samtida subjektiviteter utvecklats genom historisk-sociala processer, de strävar också till att förstå de villkor som möjliggör deras uppkomst. Historisk och transcendental konstitution är således oskiljaktiga, möjligheternas villkor återfinns i de verkliga och historiska situationer och diskurser som struktureras av makten.

Därför är den fråga Foucault ställer, trots att historien betonas, fortfarande en fråga om *konstitution*. Även om han klart motsätter sig möjligheten att en historiskt motiverad analys skulle ta det konstituerande subjektet som sin utgångspunkt, avstår han inte från det *transcendentala* ifrågasättandet (se t ex Foucault 1984/1994a). Tillfrågad om hur hans genealogiska betraktelsesätt, ett ifrågasättande av villkoren för möjligheter, modaliteter och grundvalar för vissa objekt och fält, ska placeras i förhållande till fenomenologin, svarar Foucault:

Jag ville undersöka hur problemen med konstitution kunde lösas inom en historisk ram (*trame*), utan att man hänför dem tillbaka på ett konstituerande subjekt [...]. Men denna historiska ram skulle vara någonting utöver en enkel relativisering av det fenomenologiska subjektet. Jag tror inte problemet kan lösas genom att man historiserar det subjekt som fenomenologerna hänvisar till och ersätter det med ett medvetande som utvecklas under historiens lopp. Man måste göra sig av med inte bara det konstituerande subjektet, utan göra sig av med själva subjektet, för att kunna initiera en analys som kan klargöra subjektets konstituering inom en historisk ram. Och det är vad jag skulle kalla genealogi, det vill säga en form av historia som kan klargöra hur kunskapsformer, diskurser, objektfält osv konstitueras, utan att man skulle behöva hänvisa till ett subjekt som är antingen transcendental i förhållande till händelsernas fält eller som för sin tomma oföränderlighet genom historiens lopp (1977/1994: 147).

När Foucault uppmanar oss att göra oss av med subjektet, är det tydligt att han ändå inte avfärdar subjektivitetens realitet, som en behaviorist skulle göra. Inte heller förnekar han existensen av verkliga subjekt som utövar ett inflytande på sin omgivning och på det historiska förloppet. Däremot förnekar han att subjektiviteten kan erbjuda oss en bas eller princip för kunskap, värden och historia. J N Mohanty ger en koncis förklaring av Foucaults position när han skriver att Foucault omarbetar problemet med konstitution genom att avfärda den *transcendentala* subjektiviteten som alla objektiviteters grundval och genom att i stället

erbjuda en teori om hur själva subjektiviteten är historiskt konstituerad (Mohanty 1997:79). Men denna konstitutionsprincip är inte historia i traditionell bemärkelse, eftersom idén om en enda kontinuerlig historisk process som utspelar sig i en tid, i sig själv är en konstruktion bakom vilken vi finner det transcendentala subjektet (a a, 83). Den konstituerande principen, ”det transcendentala”, är för Foucault makten.

Foucault betonade konsekvent att maktrelationer inte i första hand är repressiva, de är produktiva. De skapar kunskapsobjekt, förståelsefält, ämnesmässiga institutioner och praktiker. Men, hävdar Foucault vidare, de skapar också alla möjliga former av subjektivitet.

Makten tillämpar sig själv på det omedelbara vardagsliv som kategoriserar individen, märker honom med hans egen individualitet, fäster honom vid hans egen identitet, präglar en sanningslag på honom som han måste erkänna och som andra måste erkänna i honom. Det är en form av makt, som gör individer till subjekt (1982:212).

När Foucault hävdar att maktrelationer skapar subjektivitetsformer, hänvisar han helt tydligt inte till ett orsaksförlopp, en kausal process. Han hävdar inte att individer produceras som subjekt liksom bilar produceras av olika material i en fabrik. Snarare är villkoren för varje slag av subjektivitetsmöjligheter alltid omgivna av ett flertal deskriptiva regimer, representationsteknologier och subjektspositioner som bestäms av genus, sexuell praktik, etnicitet och klass. Subjektiviteten är alltid uppknuten till normaliserande kategorier, begrepp, bilder och praktiker: att vara subjekt innebär att vara subjekt för makt. Nätverk av makt/kunskap är grundvalen för subjektivitet i den meningen att de formar betingelserna för möjligheten att det skall finnas subjekt.

Den här innebörden av konstitution begripliggör också Foucaults tes att maktrelationer är icke-subjektiva men avsiktliga. I första bandet av *Sexualitetens historia*, där Foucault lägger fram sin uppfattning om makten i form av en serie påståenden, skriver han att maktrelationer är ”helt igenom genomsytrade av beräkning: ingen makt utövas utan en hel rad avsikter och mål. Men det betyder inte att den lyder ett individuellt subjekts val eller beslut [...]” (1980:120). Detta påstående har ofta tolkats som om det skulle tillskriva makten ”ockulta” egenskaper, eller helt enkelt som nonsens (t ex Walzer1986:51–68, Taylor 1986:69–102).

Det som hävdas är snarare att makten bör granskas som intentionalitet: inte som ett objektivt faktum eller mönster utan som en avsiktlig, produktiv aktivitet. Makten är inte ett objekt och kan inte teoretiseras som en objektlik entitet, struktur eller sakläge. Det är en praktik; en handling inriktad på andra handlingar.

Sålunda är maktrelationer inte enkla, kausala bestämningsrelationer; de inbegriper betydelse och intentionalitet. Avsiktligheten hos helheten av maktrelationer möjliggör individuella avsikter och motiv. Men det är inte bara individuella avsikter som teoretiseras som följer av makt; inte heller historiska texter kan studeras utanför nätverket av maktrelationer. Makten fungerar med andra ord som en bas för individuella, betydelsegivande handlingar och historiska realiteter.

Thomas Flynn jämför Foucaults föreställning om en praktik med Wittgensteins "språkspel"-begrepp: praktiker är för-begreppslika, anonyma, socialt sanktionerade regelverk som styr hur man varseblir, bedömer, föreställer sig och handlar (Flynn 1994:30). Spel-analogin kan utvecklas vidare för att belysa avsiktligheten hos maktrelationer som en praktik. Alla spel innehåller betydelser som inte kan reduceras till de enskilda spelarnas avsikter eller handlingar, utan som gör dessa avsikter möjliga. På ett liknande sätt är maktrelationer avsiktliga, men denna intentionalitet är inte enskilda subjekts avsikter eller handlingar, snarare producerar de individen som subjekt.

Å andra sidan kan analogin med ett spel vara vilseledande, eftersom det för Foucault inte finns några givna regler eller kategorier för förståelse som föregår spelets början och möjliggör enskilda betydelsegivande handlingar. Det finns inget statiskt regelverk som spelarna kan följa. Avsiktligheten i maktrelationer uppstår enbart genom de avseende subjektens verksamhet. Maktrelationer existerar enbart när de utövas.

För att sammanfatta detta första avsnitt, kan Foucault sägas omarbета de fenomenologiska idéerna om konstitution och intentionalitet via sin maktuppfattning. I följande avsnitt avser jag att visa att också Foucaults syn på filosofin har rötter i fenomenologin.

2. *Filosofin som kritisk praktik*

De två senare delarna av *Sexualitetens historia* tog en helt annan form än Foucault ursprungligen planerat. Foucault antyder i inledningen till del 2 att hans tidigare arbete saknade en analytisk 'axel'. För att kunna

studera "sexualitets"-upplevelsens historia måste han, vid sidan av de metodologiska verktyg hans arkeologier och genealogier försett honom med, också "studera hur individerna förmås erkänna sig som sexuella subjekt" (1986:8).

I sina senare arbeten övergår Foucault till att studera subjektivitetens konstituering ur subjektets synvinkel: de sätt på vilka individer formerar sig som subjekt. Foucault beskriver i olika sammanhang denna 'förändring' i sitt tänkande som en omstöpnings av sina intressen (t ex a a, 14). Han undersöker fortfarande subjektivitetens historia, de sätt på vilka subjektiviteten konstituerats i vår kultur, via sanningsspel och maktrelationer. Nu fokuserar han emellertid på en ny beståndsdel av detta konstituerande: förhållningssätt till en själv och till andra.

Detta nya fokus, på hur självet styrs av en själv, är avgörande för Foucaults utarbetande av en etik, eftersom detta är det fält där han själv placerar etiken. Etiken är den aktivitet genom vilken individer konstituerar sig själva, genom sig själva, som etiska subjekt. Därmed är etiken den sida av moralen som har att göra med ens förhållande till sig själv.

Foucault anser fortfarande att subjektiviteten konstitueras i de kulturella nätverken av makt/kunskap: att vara ett subjekt betyder alltid att man subjektiveras av makt, men kan ändå inte reduceras till enbart detta. En viktig del av subjektivitetens konstituering genomförs via subjektets eget samvete eller dess självkänedom. Foucault skriver:

Ordet subjekt har två betydelser: underkuvad någon annan genom kontroll och beroende, och knutet till ens egen identitet genom ett samvete eller självkänedom. Vardera innebörden antyder en maktform som underkastar och underställer (subjugates and makes subject to) (1982:212).

Som Foucault föreställer sig motståndet mot underkastelsen, kan detta inte placeras utanför maktens nätverk, eftersom subjektiviteten är möjlig enbart inom dessa. Det innebär att också motståndet blir möjligt enbart inom dem, genom subjektets självkänedom och aktivitet. Foucaults senare arbeten om etik kan ses som en undersökning av underkastelsens andra sida: det står för möjligheten att utmana systemets bestämmningar; att vägra vara det vi är (t ex Bernauer & Mahon 1994:141–158; Boothroyd 1996:361–386; McWhorter, 1999).

Den etiska fråga som Foucaults senare verk försöker besvara är alltså hur vi kan kämpa för "frihet": hur kan vi utveckla subjektivitetsformer

som är ägnade att fungera som motstånd mot den normaliserande makten? Det är i detta sammanhang vi bättre kan förstå Foucaults idé om *existensens konst*. Måltavlan för dessa praktiker är inte i första hand estetiskt utarmade erfarenhetsformer, utan slag av normalisering: de typer av makt som skapar subjektivitetsformer. Den normaliserande makten kan utmanas genom att man kreativt omskapar sig själv och sin livsstil: utforskar möjligheterna till nya subjektivitetsformer, nya upplevelsefält, nöjen, relationer, sätt att leva och tänka.

Det centrala målet för Foucaults etik är alltså att försöka finna sätt att leva och tänka som blir överskridande i en omfattning som, liksom ett konstverk, inte enbart är resultat av en normaliserande makt. Foucaults etik bör således inte förstås som ett narcissistiskt projekt eller som rent estetiskt i en visuell bemärkelse, som ett försök att se "stilenlig" ut. Snarare är det ett kritiskt projekt som ifrågasätter vanemässiga upplevelser och handlingar. För Foucault är ett konstverk inte uttryck för en inre själ eller känsla, utan en öppning mot radikalt nya, tidigare otänkbara möjligheter.

Detta kritiska projekt är också en nyckel till förståelse av Foucaults syn på filosofin. Filosofins kritiska funktion består enligt Foucault lika mycket av skapande verksamhet som av en kritisk praktik där vi undersöker vårt nu och det samtida fältet av möjlig erfarenhet. Det estetiska och det filosofisk-kritiska är sammanflätade: "att förändra sitt jag genom det egna vetandet är [...] någonting som ligger rätt nära den estetiska erfarenheten" (1983/1988a:14).

För att förstå Foucaults idé om filosofin som kritisk undersökning, måste man se hans tänkande i förhållande till Kant, men också till fenomenologin. I en essä, "*Que'est-ce que les Lumières?*" (1984) klarlägger Foucault sin filosofisk-kritiska position. Han hävdar att Kant grundade två kritiska traditioner, som delar den moderna filosofin. Den ena har utvecklats som en analytisk sanningsfilosofi, det är en filosofisk tradition som definierar villkoren för möjligheterna till sann kunskap. Den andra kritiska traditionen, *det närvarandes ontologi*, ställde emellertid frågan: Vad är vårt nu (actualitéé)? Vilket är det samtida fältet för möjlig erfarenhet? Denna vår egen ontologi undersöker de historiska villkoren för möjligheten av våra erfarenheter, praktiker, kunskap och förnuft. Det är denna tradition som, enligt Foucault, har lagt grunden till den form av reflektion som hans eget verk tillhör (1984/1994b: 687–688).

Trots att Husserls fenomenologi kan anses tillhöra den tradition som strävar till att definiera villkoren för den sanna kunskapens möjlighet, placerar Foucault den på ett annat sätt. Han spårar det samtida, franska historisk-kritiska tänkandet tillbaka till Husserls tänkande. I en introduktion till den engelska översättningen av Georges Canguilhems *Le Normal et le pathologique* skiljer Foucault mellan två sätt på vilka franska tänkare tillägnade sig Husserls tänkande efter hans föreläsningar i Paris år 1929. Det ena var Sartres existencialistiska läsning som tog Husserls tänkande i riktning mot en subjektfilosofi, den andra var Cavaillés' läsning som, enligt Foucault, förde det tillbaka till dess grundläggande principer inom formalismen och vetenskapsteorin (1978/1991:8–9). Foucault placerar helt klart sitt eget tänkande i Cavaillés' tradition, som utvecklades som en tänkandets historia och som vetenskapsfilosofi (se t ex 1983/1988b: 22).

Foucault hävdar dessutom att Husserl i sina sena arbeten inte ställde traditionella epistemologiska frågor kring kunskapens universella natur eller villkoren för dess tidlösa möjligheter, utan snarare ställde en *kritisk* fråga om vår epistemiska historia, liksom om vår nuvarande verklighet. Foucault placerar alltså Husserls tänkande i den tradition som ifrågasatt den västerländska rationalitetens anspråk på universalitet och autonomi och som sedan dess penetrerat filosofins historisk-kritiska dimension. Foucault skriver:

Och om fenomenologin, efter en ganska lång period där den hölls vid gränsen, till slut i sin tur trängde igenom, var det utan tvivel den dag som Husserl, i *Cartesiska meditationer* och i *Krisis*, ställde frågan om förhållandet mellan det 'västerländska' projektets universella förnuftsutveckling, vetenskapernas positiva karaktär och filosofins radikalism (1978/1991:11).

Filosofin som en det närvarandes ontologi är för Foucault inte en teori utan en kritisk praktik. Den är inte ett kunskapssystem, utan ett försök att ifrågasätta rådande kunskapssystem. Huvudsyftet är inte att konstruera teoretiska system som producerar ackumulerande resultat, utan snarare att ta isär dessa. Den filosofiska verksamheten är "tankens kritiska granskning av sig själv" som "består i att försöka utrona hur och hur långt det vore möjligt att tänka på annat sätt i stället för att berätta vad man redan vet" (1986:12).

Den uppgift Foucault ställer för sitt tänkande liknar med andra ord

den som Husserl finner i vår filosofiska tradition. Filosofin är i sin kärna en rörelse, inte mot allt mer precisa och korrekta former av kunskap, utan en rörelse av ständigt återvändande: att om och om igen ifrågasätta det som tas för givet, att börja tänkandet på nytt.

Översättning: Trygve Söderling

Litteratur

BERNAUER, J W & MAHON, M, "The ethics of Michel Foucault" i Gutting, G (ed) *The Cambridge Companion to Foucault*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

BOOTHROYD, D, "Foucault's alimentary philosophy: Care of the self and responsibility for the other", *Man and World*, 29, 1996.

CANGUILHEM, G, "The death of man, or exhaustion of the cogito" i Gutting, G (ed) *The Cambridge Companion to Foucault*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

COUSINS, M and HUSSAIN, A, *Michel Foucault*, Macmillan, London, 1984.

FINK, E, "Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik", *Kantstudien, Jahrgang XXXVIII, Heft 1*, 1933.

FLYNN, T, "Foucault's mapping of history" i Gutting, G (ed) *The Cambridge Companion to Foucault*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

FOUCAULT, M, *Les mots et les choses*, Editions Gallimard, Paris, 1966.

FOUCAULT, M, *Vetandets arkeologi.*, Cavefors, Lund, 1972. Original: *L'archéologie du savoir*, Editions Gallimard, Paris, 1969.

FOUCAULT, M, "Entretien avec Michel Foucault", i Defert, D och Ewald F (ed) *Dits et écrits 1954–1988 par Michel Foucault, III, 1976–1979*, Editions Gallimard, Paris, 1977/1994.

FOUCAULT, M, "Introduction to George Canguilhem", *The Normal and the Pathological*, Zone Books, New York, 1978/1991.

FOUCAULT, M, *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*. Övers: Britta Gröndahl. Gidlunds, Stockholm, 1980. Original: *Historie de la sexualité, 1: La volonté de savoir*, Gallimard, Paris, 1976.

FOUCAULT, M, "The subject and power" i Dreyfus H och Rabinow P (ed) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1982.

FOUCAULT, M, "The minimalist self", i Kritzman, LD (ed) *Michel Foucault, Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977–1984*, Routledge, New York, 1983/1988a.

- FOUCAULT, M, "Critical theory/ intellectual history", i Kritzman, L D (ed) *Michel Foucault, Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977–1984*, Routledge, New York, 1983/1988b.
- FOUCAULT, M, "L'éthique du souci de soi comme pratique de la liberté", i Defert, D och Ewald F (ed.) *Dits et écrits 1954–1988 par Michel Foucault, IV, 1980–1988*, Editions Gallimard, Paris, 1984/1994a.
- FOUCAULT, M, "Qu'est-ce que les Lumières?", i Defert, D och Ewald F (ed) *Dits et écrits 1954–1988 par Michel Foucault, IV, 1980–1988*, Editions Gallimard, Paris, 1984/1994b.
- FOUCAULT, M, *Sexualitetens historia 2. Njutningarnas bruk*. Övers: Britta Gröndahl. Gidlunds, Stockholm 1986. Original: *Historie de la sexualité, 2: L'usage de plaisirs*, Gallimard, Paris, 1984.
- GUTTING, G, *Michel Foucault's archeology of scientific reason*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- HEINÄMAA, S, "Cognition, passion, and philosophy: Merleau-Ponty's modification of phenomenology, *Synthese*, 1999.
- HIMANKA, J, "Reduction in concreto: Two readings of *The Idea of Phenomenology*" utkommer i *Recherches Husserliennes*, 1999.
- LENKOWSKI, W J, "What is Husserl's epoché: The problem of the beginning of philosophy in a Husserlian context", *Man and World*, 3/4, 1978.
- McWHORTER, L, *Bodies and Pleasures: Foucault and the Politics of Sexual Normalization*, Indiana University Press, Bloomington, 1999.
- MERLEAU-PONTY, M, *Phénoménologie de la Perception*, Gallimard, Paris, 1945.
- MERLEAU-PONTY, M, "La langage indirect et le voix du silence" i *Signes*, Gallimard, Paris, 1960.
- MOHANTY, J N, *Phenomenology: Between Essentialism and Transcendental Philosophy*, Northwestern University Press, Evanston, 1997.
- OKSALA, J, "Sukupuolinen subjekti: Merleau-Ponty'n ruumiifenomenologiasta Foucault'n genealogiaan" ("Sexuellt subjekt: från Merleau-Pontys kroppsfenomenologi till Foucaults genealogi"), licentiatarbete, Filosofiska institutionen, Helsingfors universitet, 1998.
- TAYLOR, C, "Foucault on freedom and truth" i Hoy, D C, *Foucault: A Critical Reader*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.
- WALTZER, M, "The politics of Michel Foucault" i Hoy, D C, *Foucault: A Critical Reader*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.
- WATSON, S, "Between tradition and oblivion: Foucault, the complications of form, the literature of reason, and the aesthetics of existence" i Gutting, G (ed) *The Cambridge Companion to Foucault*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.